

УДК 343.9.01

М. М. Забарний
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ СУЧАСНОСТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРАВОПОРУШЕННЯ

Злочинність і некримінальні делікти супроводжують суспільний розвиток на всіх етапах його розвитку. Стільки ж триває неоднакова за ефективністю, але безперервна практика протидії їм. У наукових і практичних колах визнано факт безуспішності повного викорінення злочинності. Однак це не виключає можливості утримання їх в соціально прийнятних межах, оскільки, по великому рахунку, здійснення суспільно небезпечних вчинків обумовлено об'єктивними умовами економічної, політичної, соціальної, духовно-моральної сфер життя. Як справедливо відзначили експерти ООН за результатами вивчення в 1977 р. загальносвітових тенденцій злочинності, недостатня увага до проблем боротьби зі злочинністю і невміння тісно пов'язувати їх з більш широкими національними завданнями сприяють зростанню злочинності, яка може серйозно підірвати зусилля по досягненню національних цілей і забезпечення добробуту народу.

В Україні починаючи з 2007 р. спостерігається стійка тенденція зниження кількості зареєстрованих злочинів. У 2012 р. на було зареєстровано 20 302 кримінально караних діянь. За останні 20 років це найнижчі показники, менше злочинів було зареєстровано тільки в 1991 р. – 19 178. Разом із тим вселяють побоювання негативні структурні зміни зареєстрованої злочинності. До них відносяться зростання кількості кримінальних правопорушень в громадських місцях, на вулицях, площах, в парках і скверах; збільшення кількості кримінальних діянь, скоєних під впливом спиртних напоїв та особами, які раніше притягувалися до відповідальності. Про складність і неоднозначність стану законності і правопорядку свідчить неухильне щорічне зростання числа некримінальних порушень законів, що встановлюються різними державними контрольними та наглядовими органами. Наприклад, кількість порушень, виявлених органами прокуратури України тільки у сфері нагляду за виконанням законів, дотриманням прав і свобод людини і громадянина, зросло з 287 000 в 2014 р. до 456 000 в 2017 р.

Стабільно збільшується щорічне число заяв, повідомлень та іншої інформації про події, що надійшли до органів внутрішніх справ України. Якщо в 2014 р. їх було 210,5 тис, то в 2017 р. таких повідомлень налічувалося вже 316,4 тис. Оцінка

населенням рівня безпеки особистості, досліджена державним центром вивчення громадської думки за період 2014–2016 рр., також не вселяє оптимізму. Частина людей, вважають, що життя в Україні в цілому за останні п'ять – шість років стало безпечнішим, протягом трьох років дослідження залишалася стабільна і становила 30%. Кількість респондентів, які вважають, що життя стало навіть не безпечнішим, зросла порівняно з 2012 р. на 3%. Посилилися тривоги населення, пов'язані з можливістю отримання шкоди життю і здоров'ю. Якщо в 2011 і 2012 рр. побоювалися бути вбитими 16% опитаних, то в 2014 р. таких осіб стало 20%.

Негативні характеристики реального стану криміногенної ситуації в країні висувають на перший план необхідність створення єдиної державної системи профілактики злочинності та правопорушень, розробки та застосування широкомасштабних заходів щодо зниження рівня корумпованості та криміналізації громадських відносин [1]. Вирішенню даного завдання має сприяти робота з виявлення, аналізу та усунення факторів, що породжують та детермінують кримінальні правопорушення і некримінальні делікти.

За деякими оцінками, чотири п'ятих кримінологічних детермінантів мають економічний характер [1, с. 61]. Конкурентна боротьба, надмірність робочої сили, отримання прибутку як єдина цільова установка часто тягнуть неправомірне придушення конкурентів, безробіття, майнове та соціальне розшарування людей, інші негативні соціально-економічні процеси. «Ринкові відносини спочатку обтяжені злочинністю», в зв'язку з чим їх базисна роль не тільки проявляється в причинному комплексі корисливих кримінальних явищ і незлочинних деліктів, але і обумовлює більшу частину корисливо-насильницьких і насильницьких діянь [7, с. 58].

Найбільший криміногенний вплив на стан злочинності чинить бідність. Відсутність коштів на найнеобхідніше часто підштовхує людей до пошуку незаконних, а нерідко і злочинних способів отримання прибутку за рахунок крадіжок, грабежів тощо. Держава докладає колосальних зусиль щодо боротьби з бідністю, знизивши її рівень за останні роки майже в 3 рази. Експерти Світового банку відзначають, що в першій половині 2012 р. частка

бідних жителів в Україні досягла найнижчого рівня за останні 20 років, скоротившись до 12,5% [3]. Важливу роль у цьому відіграло значне посилення соціальної спрямованості бюджетних видатків, на забезпечення яких зараз припадає до 20% валового внутрішнього продукту (ВВП) країни.

У 2012 р. реальні наявні грошові доходи населення збільшилися на 4% щодо 2011 р. (у 2011 р. – на 0,8%). Це сталося в основному за рахунок зростання заробітної плати у сферах освіти (на 20,8%), охорони здоров'я (на 17,1%), державного управління та забезпечення військової безпеки (на 27,8%). Зміцнення фінансової підтримки соціальних сфер виступає хорошим починком в інноваційному розвитку та модернізації країни, успішному вирішенні демографічних проблем, а головне – в поліпшенні та стабілізації фінансового становища громадян, розширенні можливостей отримання якісної медичної допомоги, гарної освіти, задоволення соціально значущих потреб. Разом із тим у кримінологічному контексті позитивні результати даної роботи проявляються тільки в майбутньому і за умови, що подальша реалізація державної соціальної політики не буде затьмарена депресивними явищами в економіці. Тим часом у 2012 р. вже відзначено зниження економічної активності: зменшилося зростання ВВП (з 4,1% в 2011 р. до 3,5% в 2012 р.), знизився індекс промислового виробництва (з 5,1% в 2011 р. до 2,8% в 2012 р.). Це відбувалося на тлі рецесії в Єврозоні, уповільнення темпів економічного зростання в США і КНР.

Економічна ситуація не відрізняється позитивними стабільними процесами, про що свідчить невисокий показник залучення інвестицій в українську економіку: на частку України в 2012 р. припало лише 3% від загального обсягу інвестицій у світі. На думку 26% промислових організацій з числа досліджених державною службою статистики, негативний вплив на інвестиційну діяльність має невизначеність економічної ситуації.

Крім того, в 2012 р. в країні продовжилося зростання цін на товари і послуги, не обґрунтоване підвищенням їх якості. Інфляція в 2012 р. склала 6,6%, перевищивши показники 2011 р. (6,1%). Її збільшення на фоні істотного зростання заробітних плат тягне реальну загрозу знецінення грошових доходів населення і підприємств, створює сприятливі умови для поширення впливу криміногенних факторів.

Негативний вплив бідності посилює значне майнове розшарування громадян. Це підриває соціальне порозуміння у суспільстві, породжує протестні настрої, провокує багато порушень законів, включаючи злочинні. За даними дослідження, проведеного в 2012 р. Global Wealth Report, рівень нерівності доходів в Україні не найвищий у світі. Він нижчий, ніж у США, Латинській Америці,

Африці. Але рівень нерівності розподілу багатства – найвищий. На частку українських мільярдерів припадає 30% всього особистого багатства громадян. Для порівняння: у світі загалом це тільки 1-2%, а в ряді країн – до 7%, але не більше. В середньому на кожного мільярдера в Україні припадає 15 млрд дол., накопиченого домогосподарствами. Відношення багатства мільярдера до багатства звичайного українця в 13 разів вище середньосвітового значення [5].

З великою впевненістю можна припустити, що при збереженні сучасних тенденцій розподілу доходів відбудеться посилення агресивних настроїв і соціальної напруженості в суспільстві, активізується кримінал, збільшиться реальна кількість корисливих і корисливо-насильницьких злочинів. Дані негативні процеси поки мають прихований характер і не сформувалися остаточно. Проте вже сьогодні вони починають проявлятися в протестних акціях, за кількістю яких 2012 р. значно відрізняється від попередніх.

У країні зберігається надмірно великий дисбаланс регіонального економічного розвитку і, отже, ринку праці, соціальної сфери, що підсилює майнову нерівність громадян. Загальноновизнаним є факт обумовленості відмінностей злочинності в різних суб'єктах України відмінностями регіонів в економічному, соціальному, демографічному становищі, наявністю в них неоднакових за силою впливу криміногенних факторів. Існуючий значний розрив між регіонами посилює дію таких факторів, сприяючи їх «укоріненню» і поширенню.

Різниця між найбільш відстаючими і найрозвиненішими суб'єктами України становить близько 22-24 разів за величиною валового регіонального продукту на душу населення. Вкрай неефективно залишається в українських регіонах трудова зайнятість, не знижується чисельність осіб, які працюють неповний час і перебувають в соціальних відпустках (неповна зайнятість). Це негативно впливає на розмір оплати праці, стабільність економічного становища громадян, їх задоволеність умовами життя, веде до антигромадських проявів, у тому числі кримінальних. Зараз знайти роботу з гідною заробітною платою, отримати якісну освіту та медичну допомогу можна лише в декількох великих містах або регіонах. Відповідно, в таких суб'єктах держави спостерігається міграційний приріст, а в інших – відтік населення, причому найбільш активного, освіченого, цілеспрямованого, готового працювати і приносити користь.

Так, за період з 1996 по 2012 р. населення Західного регіону держави через активний відтік з нього жителів зменшилася на 15% [2]. Внаслідок збереження незадовільних соціально-економічних умов життя і слабкої ініціативності (часом і її відсутності) регіональних органів виконавчої влади суб'єктів держави щодо поліпшення стано-

вища населення залишається стабільною тенденція міграційного відтоку українського населення з деяких регіонів держави.

Несприятливий вплив на стан злочинності продовжують чинити проблеми незаконної міграції, слабкої адаптації та інтеграції мігрантів в українське суспільство. Міграційна привабливість України поширюється переважно на громадян держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав (СНД). Мігранти нових поколінь, які прибувають до країни з держав – учасниць СНД, порівняно з їхніми попередниками володіють нижчим рівнем освіти, знання української мови та професійно-кваліфікаційної підготовки. Ситуація ускладнюється тим, що щорічно від 3 до 5 тис. іноземних громадян здійснюють трудову діяльність в Україні без офіційного дозволу. Така робоча сила використовується на низькооплачуваній, некваліфікованій роботі, приносячи вигоду виключно тіньовому сектору економіки, продукуючи цілий ряд факторів, пов'язаних із порушеннями українського законодавства, труднощами отримання іноземцями медико-соціального забезпечення.

Ігнорування даних проблем загрожує утворенням на території України замкнених етнічних анклавів зі своєю неформальною юрисдикцією, що суперечить єдиному правовому і культурному полю країни. Все це може провокувати міжетнічну напруженість і релігійну нетерпимість, вчинення злочинів як самими незаконними мігрантами, так і щодо них. Як правило, виявлення та розкриття таких порушень законів становить певні труднощі, що, в свою чергу, сприяє посиленню кримінальної напруженості та латентності злочинів і правопорушень, вчинених іноземцями та особами без громадянства, або щодо них. Необхідність вирішення міграційних проблем актуалізує наявність побоювання у значної частини українців (30-39%) постраждати від кримінальних проявів з боку нелегальних мігрантів.

Поживним ґрунтом для побутової злочинності є алкоголізм і наркоманія. І якщо пияцтво – це багатовікова біда України, то наркоманія для нашої країни являє собою відносно нове явище, але вже набуло некерованого і глобального характеру. У даний час в даній сфері розвиваються найважчі за наслідками для здоров'я і майбутнього всієї нації процеси. У 2015 р. більш ніж на третину збільшилася кількість зареєстрованих злочинів, скоєних у стані наркотичного сп'яніння. Відзначається зростання споживання серед молоді сумішей для паління, що містять синтетичні сполуки – структурні аналоги ряду наркотичних засобів і психотропних речовин. Нарковиробники активно і успішно змінюють структуру традиційних видів наркотичних засобів і психотропних речовин, отримуючи в результаті вже не заборонені до обігу психоактивні хімічні сполучення.

Особливу небезпеку при немедичному споживанні нових психоактивних речовин представляє їх більший, порівняно з «традиційними» видами наркотиків, наркогенний потенціал і виникаючі при цьому незворотні процеси в організмі і психіці людини. Всього за півроку вільного обігу нового психостимулятора наркозалежними від його вживання стають не менше 35 тис. молодих людей. За даними служби з контролю за обігом наркотиків, подібні речовини виявляються на території України щотижня.

У сформованій ситуації напівзаходи неприпустимі, вони загрожують загибелі нації. Держава в особі правоохоронних органів повинна вести безкомпромісну боротьбу з наркобаронами і наркодилерами, виявляти і найжорстокішим чином припиняти корупційні зв'язки в даній сфері, активно включатися в міжнародне співробітництво, ліквідувати наркотрафіки. Разом із тим виконання даного завдання, так само як і профілактика злочинності в цілому, вкрай ускладнює значне скорочення кадрового складу найчисельніших публічних органів, покликаних протистояти злочинному світу, – органів внутрішніх справ України. Внаслідок зменшення кількості територіальних ОВС на районному рівні не було забезпечено постійну присутність співробітників поліції в необхідній кількості в селищах міського типу та сільських поселеннях, де проживає значна кількість осіб. Скорочення штату дільничних уповноважених поліції призвело до того, що в ряді регіонів на одного дільничного припадає по декілька населених пунктів, віддалених один від одного на значну відстань. При цьому автотранспортом забезпечені лише трохи більше половини сільських дільничних [6]. І це на фоні того, що майже кожна п'ята частина всіх зареєстрованих злочинів скоюється в сільській місцевості.

Невиправдане і поспішне скорочення штатної чисельності співробітників правоохоронних органів створило перешкоди для забезпечення доступу громадян до правоохоронної допомоги: стала істотно ускладнена процедура подачі заяв у сільській місцевості, в селищах і малих містах, знижена швидкість реагування на повідомлення про злочин. Негативні наслідки змін у структурі правоохоронних органів, найімовірніше, будуть якісне погіршення роботи з виявлення і розкриття злочинів, зростання латентних кримінально караних діянь та адміністративних правопорушень.

Нові проблеми, пов'язані з превентивною протидією злочинності, створює в ряді випадків повна або часткова декриміналізація деяких складів злочинів. На жаль, баланс між об'єктивними та суб'єктивними підставами декриміналізації багато в чому залежить від розстановки політичних сил. Подібні законодавчі заходи загрожують високою ймовірністю посилення криміналу в пев-

них галузях економічної діяльності, відтворення і породження нових злочинів.

Недосконалість законодавства посилює спотворене сприйняття в українському суспільстві сили права. Воно виражається у правовому нігілізмі, необізнаності, байдужості, прогалини правових знань населення. Найчастіше такі відхилення в правосвідомості є одночасно причиною і наслідком агресивно-насильницьких поведінкових установок, правопорушника і злочинної поведінки; сприяють віктимності, формуванню терпимості до порушень закону; «живлять» різні асоціальні явища і корупцію. Вирішенню проблем в даній сфері повинна сприяти єдина державна політика, спрямована на формування правової грамотності та розвиток правової освіти.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що наведені фактори сучасної української дійсності, що впливають на стан злочинності, не є вичерпними.

Проблема детермінації має складний і масштабний характер. Суспільно небезпечні вчинки кримінального і некримінального характеру пов'язані з безліччю явищ, станів, процесів, які іноді виявляються досить несподівано. Так, наука має доступ до статистичних досліджень про залежність стану злочинності від пори року, клімату, статевої структури населення. Разом із тим нами були охарактеризовані тільки деякі базисні детермінанти, продукуючі злочинність, що чинять на них практично постійний вплив.

Література

1. Алексєєв О.І., Герасимов С.І., Сухарєв А.Я. Кримінологічна профілактика: теорія, досвід, проблеми. М., 2001.
2. URL: <http://news.kremlin.ru/news/16990> (дата звернення 28.01.2018).
3. URL: <http://www.worldbank.org/en/country/>. (дата звернення 28.01.2018).
4. Інформація про соціально-економічне становище: 2016 рік. Державна служба державної статистики. М., 2013. С. 98.
5. Перша серед нерівних. Відомості. 2012. 6 листопада.
6. Шкель Т. Замовлено закон. 2012. 18 жовт.
7. Емінов В.Є. Причини злочинності: Кримінологічний і соціально-психологічний аналіз. М., 2011.

Анотація

Забарний М. М. Кримінологічний аналіз основних факторів сучасності, що впливають на стан злочинності та правопорушення. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що злочинність і некримінальні делікти супроводжують суспільний розвиток на всіх етапах його розвитку. Стільки ж триває неоднакова за ефективністю, але безперервна практика протидії їм. У наукових і практичних колах визнано факт безуспішності повного викорінення злочинності. Однак це не виключає можливості утримання їх в соціально прийнятних межах, оскільки, по великому рахунку, здійснення суспільно небезпечних вчинків обумовлено об'єктивними умовами економічної, політичної, соціальної, духовно-моральної сфер життя. Ав-

тором розглянуто сучасний стан економічного розвитку суспільства та проаналізовано базисні криміногенні фактори злочинності, до числа яких відносять бідність деякої частини населення, майнове розшарування громадян за рівнем доходів, безробіття, міграційні проблеми, наркоманію, негативні тенденції і деформації духовно-моральної сфери, правовий нігілізм, корупцію. Негативні характеристики реального стану сучасної криміногенної ситуації в країні висувають на перший план необхідність створення єдиної державної системи профілактики кримінальних правопорушень, розробки і застосування широкомасштабних заходів щодо зниження рівня корумпованості та криміналізації суспільних відносин. Вчинення кримінальних правопорушень і незлочинних діянь обумовлено об'єктивними умовами економічної, політичної, соціальної, духовно-моральної сфер життя. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають завдання з виявлення, аналізу та усунення факторів, що породжують і детермінують злочини та некримінальні делікти. На підставі дослідження зроблено прогноз про вплив на стан злочинності реформи правоохоронних органів України і декриміналізації кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що проблема детермінації має складний і масштабний характер. Суспільно небезпечні вчинки кримінального і некримінального характеру пов'язані з безліччю явищ, станів, процесів, які іноді виявляються досить несподівано. Так, наука має доступ до статистичних досліджень про залежність стану злочинності від пори року, клімату, статевої структури населення. Разом із тим нами були охарактеризовані тільки деякі базисні детермінанти, продукуючі злочинність, що чинять на них практично постійний вплив.

Ключові слова: злочинність; протидія злочинності; кримінологічні детермінанти; криміногенні фактори; декриміналізація; корупційна злочинність.

Summary

Zabarnyi M. M. Criminological analysis of the main factors of modernity that affect the state of crime and delinquency. – Article.

The relevance of the article is that crime and non-criminal offenses accompany social development at all stages of its development. The same is true of unequal in effectiveness, but continuous practice of counteracting them. In scientific and practical circles, the fact of failure to completely eradicate crime has been recognized. However, this does not exclude the possibility of keeping them within socially acceptable limits, because, by and large, the commission of socially dangerous acts is due to the objective conditions of economic, political, social, spiritual and moral spheres of life. The author examined the current state of economic development of society and analyzed the basic criminal factors of crime, which include poverty of some part of the population, property stratification of citizens by income level, unemployment, migration problems, drug addiction, negative trends and deformities of the spiritual and moral sphere, legal nihilism, corruption. The negative characteristics of the real state of the current criminal situation in the country highlight the need to create a unified State system for the prevention of criminal offenses, to develop and apply large-scale measures to reduce the level of corruption and criminalize public relations. The commission of criminal offences and relentless acts is determined by the objective conditions of the economic, political, social, spiritual and moral spheres of life. The task of identifying, analyzing and addressing the factors that give rise to and determine crimes and non-criminal delicts is therefore of particu-

lar relevance. Based on the study, a forecast was made on the impact on the state of crime of the reform of law enforcement agencies of Ukraine and the decriminalization of criminal offenses. It is concluded that the problem of determination is complex and large – scale. Socially dangerous acts of criminal and non-criminal nature are associated with many phenomena, states, processes, which are sometimes quite unexpected. Thus, science has access to

statistical research on the dependence of crime on the season, climate, gender structure of the population. However, we have characterized only some of the basic determinants that produce crime, which have an almost constant impact on them.

Key words: crime; countering crime; criminological determinants; criminogenic factors; decriminalization; corruption crime.